

ПЕТАР ПИЈАНОВИЋ О СРПСКОЈ КУЛТУРИ ОД НАЈСТАРИЈИХ ВРЕМЕНА ДО КРАЈА 20. ВЕКА

Петар Пијановић, *Крајка историја српске културе*, Завод за уџбенике, Београд 2025

Крајка историја српске културе, пета књига Петра Пијановића, истакнутог и веома активног књижевног критичара савремене српске књижевности и угледног теоретичара књижевности и културе, за основни предмет има критичко и културолошко тумачење целокупне културе српског народа од најстаријих времена до почетка двадесет првог века. Она је завршни резултат ауторовог тумачења феномена српске културе настала на основу претходних ауторових књига на исту тему. Те претходне књиге – *Анђели и райници – сјара српска култура*, *Српска култура у 18. и 19. веку*, *Српска култура од 1900. до 1950. године* и *Српска култура двадесетог века*, коју је управо објавила Матица српска – добиле су у *Крајкој историји српске културе* своју скраћену и синтетичку верзију, у којој су у малом, као својеврсни резимеи ранијих наслова, обухваћене све четири ауторове претходне књиге о српској култури. Иако је настала на основу ранијих истраживања, раније композиције и периодизације српске културе, области и појава у култури које су протумачене у већ објављеним књигама на исту тему, *Крајка историја српске културе* може се сматрати потпуно новим истраживачким и научним делом. У њој се не понављају раније обимне и веома детаљне критичке формулације и анализе појединих области, времена и имена српске културе, већ се дају нови, сажетији текстови о њима, прилагођени широком кругу корисника. Поред задржане периодизације српске културе на стару, средњовековну, нову и модерну, у њој су такође задржане и вредносне оцене о српској култури и свим важнијим појавама, процесима и доприносима појединих стваралаца српске културе њеном развоју, а тиме и очувању националног и културног идентитета српског народа кроз време од готово миленијум и по његовог историјског постојања.

И *Крајка историја српске културе* је, као и претходне књиге, такође капитално дело српске културологије. За разлику од других земаља, код нас не постоје сличне књиге, посебно не тако широко засноване, с предметом тумачења свеобухватно сагледаваним. Треба ипак поменути књигу о истом истраживачком предмету некадашњег факултетског професора српске књижевности Јована Деретића, насталу на основу његових предавања студентима, коју су они приредили и објавили 2001. године, и књигу Дечјих новина из Горњег Милановца из 1994. године групе аутора, међу којима је био и Новица Петковић, који је обрадио област књижевности. Такође су поједина поглавља у десетотомној *Историји српског народа*, коју је својевремено објавила Српска књижевна задруга, посвећена српској култури, језику, књижевности и уметности, од најстаријих времена до краја Првог светског рата. Али та су поглавља писали различити аутори и она су нужно била без јединственог истраживачког и методолошког приступа. Такође постоје књиге сличне природе у којима су парцијално обрађене поједине стваралачке области које припадају српској култури и посебно уметности, на пример музика, сликарство, архитектура, књижевност, драма и позориште и друге, али оне су или дело групе аутора или су у њима обрађени само одређени периоди у развоју тих стваралачких области. Пијановићева књига одишта је у правом смислу прва ауторска књига о српској култури у којој је она јединственим методолошким приступом обрађена од најстаријих времена до данашњих дана.

Крајка историја српске културе, као и претходне ауторове књиге на сличну тему, компонована је према двоструком методолошком принципу – тематском и хронолошком, при чему су оба принципа међусобно условљена најважнијим особинама српске културе у вековима који су остали за нама. Већ сами наслови поглавља, а то су поред „Увода” још и „Стари свет и антика”, „Средњи век”, „Ново доба” и „Модерна времена”, наговештавају основне истраживачке предмете ове веома добро замишљене и остварене књиге. У њој се, осим главне, такође налазе и многе друге тематске целине непосредно или посредно произашле из културне историје српског народа и с њеним кључним садржајима, с правцима развоја и нужним променама кроз које је пролазила, при чему је и сама култура повратно деловала на развој друштвених односа. Она је зато посматрана као битан услов за вековно трајање друштвене и националне заједнице и као кључна потврда националне и језичке самосвојности њених припадника. Тако обухваћена, садржина књиге на посебан начин сугерише читаоцима да је Пијановићево истраживачко поље било веома широко, да се кретало од кључних области духовне и материјалне културе, високе, популарне и народне, и да је посматрано и тумачено у сталној интерференцији многих међусобно повезаних појава културне и друштвене природе, што је његовом тумачењу омогућило садржинску

свеобухватност и веома релевантне научне резултате. *Крајња историја српске културе* ипак се методолошки донекле разликује од претходних ауторових књига о српској култури, јер је у њој култура доминантно посматрана синтетичким истраживачким погледом, док је у претходним књигама доминирала комбинација аналитичког и синтетичког метода у тумачењу појединих појава у култури и доприноса истакнутих стваралаца њеном развоју. Зато је *Крајња историја* с разлогом ослобођена детаљније научне апаратуре из ауторових претходних књига на исту тему и на тај начин знатно прилагођена лакшем прихватању представљених садржаја широком кругу будућих корисника.

Већ у првим поглављима књиге, у којима се говори о српској култури у најстаријем времену, од доласка Словена на Балкан, примања хришћанства и писма, све до краја средњег века, као првом периоду развоја националне културе, српског језика, књижевности, уметности, јавног, друштвеног и приватног живота, објављена су не само истраживачка начела од којих је Пијановић полазио него и јасна периодизација развоја културе све до данашњих дана. Посебно је обрађен најстарији период, период словенске и старословенске културе, која је код Срба, нарочито у народној култури, наставила да постоји и функционише и после примања хришћанства и добијања писма. Стара српска култура, према Пијановићевом истраживању култура средњег века, траје од примања хришћанства све до Велике сеобе 1690. године, дакле дуже од европске културе средњег века, у којој нови век почиње открићем Америке и Гутенберговог открића штампе. То је период најдужега трајања културног дисконтинуитета код Срба. Доцније је заостајање за културом других европских народа бивало све краће, да би се крајем 19. и почетком 20. столећа оно потпуно изгубило.

Српска култура новог времена траје, дакле, од доласка Срба у Аустрију почетком 18. века до краја 19. и почетка 20. века, када се у потпуности прихватају елементи модерне европске културе, али се, као и код већине других европских народа, задржавају поједине вредности традиционалне народне културе. За разумевање културних процеса у последњим столећима веома је битна чињеница што је српски народ у првом периоду тог времена живео у три различита политичка простора, у две царевине, Турској и Аустрији, и у Млетачкој републици, а у другом у делимично па коначно ослобођеној Србији, са деловима народа који су још остали у турској и аустријској, односно аустроугарској царевини, а затим, у двадесетом веку, у готово свим републикама заједничке југословенске државе. Сваки геополитички простор је, са своје стране, имао одређене културолошке особине чије последице су се непосредно или посредно одражавале и на свакодневни живот српског народа на том простору. После словенске и српско-византијске културе, затим европске, једним делом медитеранске и средњоевропске, прелазак на западноевропску

културу последња је етапа у развоју српске културе, са наговештајима, како предвиђа аутор, да ће се с новим технолошким открићима у другој половини 20. и почетком садашњег века и српска култура неминовно приближавати глобалним културним токовима.

Петар Пијановић, дакле, српску културу није посматрао искључиво у административним границама националне државе и одвојено од европске и медитеранске културе, али ни одвојено од широког српског језичког простора. Стога он подједнаку истраживачку пажњу посвећује култури српског народа у свим крајевима у којима живи наш народ и у којима се говори српски језик, у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Хрватској и у околним земљама у којима живе Срби, па и у дијаспори. Он националну културу види као културу у којој се, као и код сваког другог народа, преламају утицаји различитих култура, у српском средњем веку најпре византијске, затим исламске културе, нарочито у време турске владавине српским простором, па и дуже, а од осамнаестог века аустријске, мађарске, руске, у деветнаестом веку немачке и руске, као и француске, енглеске, односно сваке културе која је српском народу могла бити од користи у свакодневном животу и у различитим видовима културне, друштвене, политичке, научне, стваралачке и приватне комуникације. Прожимање различитих елемената аутохтоне српске и словенске културе и културе која долази са стране, односно аутохтоних и рецептивних културних модела, како је говорио Јован Деретић у првом реду имајући у виду књижевност, што се може односити и на друге области стваралаштва, давало је посебну садржину и значење културном стваралаштву српског народа, колико у књижевности и уметности, толико и у друштвеном, јавном и приватном животу,

Уз нужну „трансформативну моћ српског народа”, како је нагласио Пијановић, и његова култура је спонтано проналазила путеве сопственог развоја у различитим државним, језичким и конфесионалним срединама, притом се чврсто држећи свога језика, своје вере, историје и националног идентитета. У различитим културним средиштима Срба у најновија три века, од Беча и Пеште, у које је Великом сеобом доспео наш народ, преко Трста и Венеције, до Дубровника, Загреба, Цетиња, Сарајева и Мостара, у којима су живели и деловали наши ствараоци, као и Новог Сада и Београда као главних националних центара културе у последња три столећа, постепено се мењао јавни и приватни живот народа, који се, захваљујући новој културној средини, од старих источњачких навика постепено окретао новим животним садржајима и приближавао се средњоевропским и западноевропским културним моделима. Иако су центри нове културе у туђим државама својим садржајима бивали асимилаторски оријентисани према народу који је силом историјских промена доспео у њихову средину, ипак су били принуђени да му оставе одређене могућности и за задржавање оних животних вредности

које су чувале његову традицију, национални и културни идентитет, за чије су се очување, с друге стране, још више и упорније борили најбољи представници самог српског народа.

Тумачећи српску културу од осамнаестог века, века просвећености, и њеног приближавања европским културним моделима, до последњих деценија двадесетог века, Пијановић је у новим поглављима *Крајње историје српског народа* са основних „видова друштвеног и приватног живота, социјалне и историјске антропологије”, како је нагласио, прелазио и на тумачење непосредних облика испољавања културе. Стога је своја истраживања све више усмеравао према ономе што, поред заједничких обележја културе српског народа материјализованих у његовом уметничком стваралаштву, уметничким епохама и стиловима, образовању и науци, језику, писму и књижевности, музичком, позоришном животу, филму, штампи и новим медијима, друштвеним елитама и установама културе, црквеној и световној култури, филозофској и естетичкој мисли, обележава и „стваралачки идентитет појединаца”, који су у колективном окружењу највише доприносили развоју националне културе. У том контексту је, не само симболично већ и суштински, истакао који појединци су током историје пресудно доприносили развоју српске културе и колективној свести о њеном значају. То су за њега, и не само за њега, били Свети Сава, Вук Караџић и Његош у ранијим вековима, а у двадесетом Никола Тесла и Иво Андрић пре осталих, затим Милутин Миланковић и Михајло Пупин, као и многи други научници, писци, уметници ранијег и актуелног времена. Међу њима су и Доситеј Обрадовић, Јован Стерија Поповић, Стојан Новаковић, Бранислав Нушић, Јован Скерлић, као и Слободан Јовановић, Богдан Поповић, Милош Црњански, Јован Цвијић, Паја Јовановић, Стеван Мокрањец, Борислав Пекић, Миодраг Булатовић, Данило Киш, Милорад Павић, Петар Лубарда, Владимир Величковић и многи други. Аутор је свима њима посветио важне синтетичке и вредносне опсервације, какве им је у знатно ширем обиму посвећивао и у ранијим књигама. Он није давао само основне податке о њиховом доприносу стваралачкој области којој су били посвећени, већ је у најважнијим случајевима давао неопходне критичке синтезе основних стваралачких особина њиховог дела и неоспорних вредности које су унели у заједничку српску културу, уметност и науку. У тим слојевима текста Пијановић је потврдио да је у простор културологије ушао као потпуно изграђен књижевни критичар с неопходним нијансираним приступом изабраном пољу тумачења.

И као што је у компоновању ове и претходних књига полазио од тематског и хронолошког сагледавања српске културе протеклих векова, Петар Пијановић је с великим разлогом у средиште својих тумачења и о новијем времену поставио две веома важне истраживачке теме, као што их је на одговарајућим местима постављао пишући и о ранијим

историјским и културним епохама. С једне стране, то је повезаност историјских и друштвених кретања с појавама и променама у култури народа које су произиласе из њих, и, с друге, то су конкретне политичке идеје, од ослободилачких тежњи народа у ранијим вековима до идеје југословенства током деветнаестог и двадесетог столећа на заједничком југословенском простору и пораза те идеје на крају двадесетог века. Те теме су непосредно повезане са идентитетом српске културе и покушајима да се он у одређеним временима преусмерава у идеолошке и политичке сврхе, као што се дешавало у међуратном и послератном времену са идеологизацијом друштвеног и културног живота српског народа у многим областима његовог постојања.

Најновија, синтетичка књига Петра Пијановића о српској култури од најстаријих времена до данас, сасвим је извесно, биће једна од најреферентнијих књига посвећених развоју српске културе, њеним специфичностима и донетима које имамо. Зато би критички закључак о њој, као и закључак о претходним књигама истог аутора на исту тему, на одоварајући начин формулисан у његовој књизи о култури двадесетог века, такође могао да гласи: „Историја једног народа је историја његове културе.”

Др Марко Ј. НЕДИЋ
Истраживач
Београд
markone43@gmail.com

ЧИКА УРОШ НОВОСАДСКОЈ ДЕЦИ

Урош Предић, *Писма њородици Милутиновић*, прир. Јана Богдановић, Матица српска, Нови Сад 2025

У години припрема за велики јубилеј Матице српске, у библиотеци Документ је изашао приређивачки првенац Јане Богдановић – *Писма њородици Милутиновић* Уроша Предића. Реч је о писмима писаним између 1905. и 1951. године која је српски сликар слао члановима угледне новосадске породице, Славки, Николи и Кости Милутиновићу. Већ је чињеница да се поменута писма чувају у Рукописном одељењу Матице српске довољна да оправда избор грађе пред саму прославу два Матичина века. Но, узме ли се у обзир да је Никола Милутиновић био главни уредник *Летописа*, али и секретар Матице српске, као и то да је Предић био један од популарнијих избора за председника ове институције, приређивање писама из њихове заоставштине постаје знаковит подухват који сведочи о давно започетом међусобном измирењу дугова између